

1920–1930-ЙИЛЛАР ЎЗБЕКИСТОН ТАСВИРИЙ САНЪАТИ

Алимкулова Дилзода Райимкуловна

Камолиддин Бехзод номидаги Миллий рассомлик ва

дизайн институти,

Санъатшунослик фанлари фалсафа доктори (PhD)

dilaalimkulova@gmail.com

Аннотация: Мақолада 1920–1930-йилларда Ўзбекистон тасвирий санъати Фарб ва Шарқ санъати анъаналарини уйғунлаштириши билан бир қаторда, реализм ва импрессионизм йўналишлари асосидаги ўзига хос маҳаллий рангтасвирнинг толерантлиги тарихан қисқа бўлган давр кесимида вужудга келиб, Ўзбекистонда авангард тенденциялари ҳудудий жиҳатдан марказдан йироқ бўлганлиги боис “социалистик реализм” йўналиши деярли 1935-йилгача давом этганлиги очиб берилган. “Ўзбек авангарди” анъаналари тасвирий ифода сифатида рангтасвир ва графика санъатида эстетик жиҳатдан таъсирини орадан деярли бир аср ўтишига қарамай, бадиий жараёнларда кузатилаётгани ёритилган.

Калим сўзлар: рангтасвир, тасвирий санъат, авангард, XX аср рангтасвири, бадиий тенденциялар.

Abstract: In this article, the author notes that the development of types and genres of fine art in Uzbekistan was formed and developed mainly in the twentieth century, and the traditional artistic culture of Uzbekistan in the twentieth century reflected historical, political, cultural, religious, socio-economic situations. When studying the fine arts of Uzbekistan of the twentieth century, it is said that it is appropriate to study each decade separately. This approach to this issue will serve as additional material to previously published works in international scientific circles.

Keywords: painting, fine art, avant-garde, twentieth century, art culture, artists.

КИРИШ

Тасвирий санъатнинг эстетик, фалсафий қиёфасини ўзгартириб юборган авангардизм бадиий оқимлари дунёнинг кўплаб мамлакатларида турлича кечган. Жаҳон санъатшунослигида XX аср рангтасвири асосан йўналишлар алмашинувининг тарихий тадрижи ва бадиий тенденцияларнинг шаклланиш динамикаси кесимида – фовизм, экспрессионизм, футуризм, кубизм, конструктивизм, функционализм йўналишларини қамраб олган модернизм тушунчаси бадиий тизим сифатида тадқиқ этилмоқда.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Ўзбекистон миллий тасвирий санъат мактабининг шаклланишида XX аср боши рангтасвири ўзига хос пойдевор ва бўлажак тенденцияларни белгиловчи ижодий асос бўлган. Мустақиллик даври Ўзбекистон рангтасвиридаги янги тенденцияларни таҳлил этиш, замонавий рассомлар таянган образли-эстетик концепцияларни аниқлаш учун авваламбор, 1920–1930 йилларда шаклланган бадиий-услубий жараёнларни тадқиқ этиш муҳимдир. Кейинги йилларда кузатилаётган санъатшунослар нуқтаи назарининг хилма-хиллиги, кўплаб муҳокамаларга сабаб бўлаётганлиги ҳамда ечимини кутаётган масалаларни кўриб чиқиш учун 1920–1930 йиллар рангтасвири Ўзбекистон тасвирий санъатининг шаклланиш жараёни ёритилди.

Ўзбекистон рангтасвири ривожини худуддаги сиёсий, ижтимоий ва маданий ўзгаришлар, бу жараёнларнинг ўзига хосликларига қарамай, мустақилликка эришган мамлакатнинг маданий тараққиёт назарияси билан боғлиқ. Ўзбекистон рангтасвирининг характерли хусусиятлари ва ривожланиш динамикаси таҳлилий тарзда очиб берилган.

Ўзбекистон рангтасвирининг назарий асосларини ишлаб чиққан В.Чепелев, Ф.Шмит, М.Мюнц, Н.Колин, М.Мясина, М.Земская, Б.Веймарн, Р.Еремян, Л.Жадова, В.Лаковская, Т.Махмудов, Д.Саидова, Р.Тоқтош, А.Умаров, Л.Шостко, А.Эгамбердиев каби олимлар тадқиқотларида рангтасвирининг асосий тамойиллари ва тенденциялари таҳлил қилинган эди. Ҳозирда эса, Ўзбекистон санъатини ўрганиш замонавий услубий ёндашувни талаб қилади. Умуман олганда, 1920–1930-йилларда Ўзбекистон рангтасвирининг илмий-назарий таҳлили мустақил Ўзбекистоннинг маданий сиёсати ғояларига мос келадиган фанлараро ёндашув ва мезонлар нуқтаи назаридан кўриб чиқилиши керак.

НАТИЖАЛАР

Мавзуга доир илмий муомалага илгари нашр қилинмаган 1920–1930 йилларга оид рангтасвир асарлари ўрганилди, бу эса бадиий жараённи тарихий жиҳатдан объектив ва янги нуқтаи назардан таҳлил қилиш имконини берди. 1920–1930 йиллар рангтасвиридаги ижодий жараённинг ўзига хос хусусиятларидан бир пайтнинг ўзида ҳам реалистик, ҳам авангард бадиий услуб ва оқимларининг мавжуд бўлганлигидадир. Ўзбекистонда тасвирий санъат қарор топиши тарихи рус ва совет рассомларининг худудга келиши билан боғлиқ иккита даврни ажратиш лозим.

Биринчи даврда, яъни XIX асрнинг иккинчи ярмида Туркистонга илмий экспедициялар таркибида рус рассомлари ҳам келган. Уларнинг ижоди муҳитнинг ривожланиши ва шу асосда маҳаллий аҳолида бадиий иштиёқнинг шаклланишига сабаб бўлиб, тасвирий санъатнинг янги турларига жалб этилиши содир бўлган. Рус рассомларининг аксарияти яхши мутахассис бўлиб, бадиий

мактаблар ва студияларда, шунингдек, Тошкент эркаклар ва аёллар гимназияси, Реал билим юрти, Тошкент кадетлар корпусида дарс берган. Айнан шу вақтда Туркистонда тасвирий санъатнинг ривожига асос солинган. Бунда С.П.Юдин, И.С.Казаков, В.К.Развадовскийнинг хизматлари катта. Уларнинг реалистик, академик анъаналари эса Туркистон рассомларининг ёш авлоди санъатида ривожланмай қолган. Этнографизм ҳамда Шарқ манзараси, тимсолий ва академик идрок этишга устуворлик берилиб, бунга мойиллик А.Исупов, А.Волков, О.Татевосян каби янги авлод ижодиди, яъни XX асрнинг биринчи чорагида рус бадий мактабларида таълим олган рассомларнинг ишларида намоён бўлган.

Иккинчи давр XX асрнинг биринчи чорагини қамраб олган. Маҳаллий тасвирий санъат Туркистонга келган авангардчи рассомларнинг таъсирида шакллана бошлаган, чунки улар шарқда мавжуд бўлган авангард санъатни ҳисобга олаётган янги бадий тизимни яратиш учун бу маконда янги услубий воситаларни топганлар. Мазкур икки даврнинг вакиллари Туркистон авангардига асос солган. Бу оқим учун Шарқ мусаввирлиги, айниқса, миниатюранинг Рус-Европа санъати анъаналари билан уйғунлиги хосдир. И.Мазел, М.Курзин, В.Уфимцев, Н.Кашина, Е.Коровай, Н.Карахан, А.Волков, А.Николаев (Усто Мўмин), А.Исуповлар мазкур йўналишнинг вакиллари бўлган.

Ўлкада рус рассомлиги мактабининг фаолияти маҳаллий рассомлар учун тасвирий санъатнинг улар учун янги бўлган дастгоҳли рангтасвир турларини ўзлаштиришни осонлаштиради. Ўзбекистонда бу даврда пайдо бўлган мактаблар ва студиялар Тошкент ва Самарқандда тасвирий санъатнинг ривожига катта ҳисса қўшган. Мутахассис-рассом миллий кадрлар шаклланишининг бошланғич босқичида бу нарса айниқса муҳим аҳамият касб этган. Шундай қилиб, Туркистон-Ўзбекистон минтақасига келиб қолган ва ижодий салоҳияти турлича бўлган авангардчи рассомлари ўлка тасвирий санъатининг ривожланиши жараёнига таъсир кўрсатиб, 1920-1930 йиллардаги Ўзбекистон тасвирий санъатида ўз услубини яратишга муваффақ бўлган.

МУҲОКАМА

Ҳаётни эркинлаштириш рассомларнинг нафақат ижодий изланишлари, балки турли ижодий уюшмаларнинг ишидаги фаол иштирокида намоён бўлган. 1926 йилда Тошкентда Инқилобий Россия рассомларининг ассоциацияси филиали ташкил топган (ИРРА, рус тилида – АХРР) мусаввирликнинг турли жанрлари, ҳайкалтарошлик, графика соҳасида ижод қилган Ўзбекистон тасвирий санъати вакиллари бирлаштирувчи биринчи ташкилотдир. ИРРА нафақат

рассомларни бирлаштириш, балки сиёсий ва ғоявий долзарб муаммоларни – «қаҳрамонона реализм» ғояларини кенг тарғиб этиш, маҳаллий рассомларни жалб этиш ва инқилоб мафкураси руҳида тарбиялаш каби вазифаларни ўз олдига қўйган эди.

1927 йилдан Тошкентда «Мастера нового Востока» («Янги Шарқ усталари»), «Ассоциация работников изобразительного искусства» («Тасвирий санъат ходимларининг ассоциацияси») номли ижодий уюшмалар иш бошлади. Рассомларнинг барчаси атрофдаги воқелик содир бўлаётган воқеалар динамикасини ўз дунёқарашидан келиб чиқиб, бадиий талқини асосида акс эттирган. Республиканинг маданий ҳаётида фаол бўлган рассомлар ўз бадиий кўرғазмаларини уюштириб, маҳаллий аҳоли орасида тасвирий санъатнинг оммалашувига хизмат қилган.

Ўзбекистон рассомлари биринчи уюшмаларининг асосий аҳамияти шундаки, улар нафақат тасвирий санъатнинг қарор топиши ва шаклланишида қатнашиб, балки бу жараёнга замонавий жаҳон тенденцияларини олиб кирган.

1930 йилларда маданият ва санъатнинг ижодий методи сифатида «социалистик реализм» эълон қилиниб, унинг моҳияти мавжуд тузумни идеаллаштиришдан иборат бўлган. Ижод партиявийлик тамойилларига бўйсундилган эди.

1930 йилларнинг охирига келиб, социалистик реализм совет санъатининг асосий негизига айланди. Аммо 1930 йилларнинг биринчи ярмида Ўзбекистон рассомлари тасвирий санъатда миллий шаклни топишга интилиб, уни замон талабига мослаштиришга ҳаракат қилган ва уларнинг асарлари давр мафкурасига сунъий равишда бўйсундирилган бўлса-да, бадиий ўзига хосликни ифода этган. 1930-1935 йиллар рассомлиги, шунингдек, бутун бошли бадиий тизимда социалистик менталитетининг шаклланиши билан характерланган. Социалистик қурилиш мавзулари ва инқилобий сюжетларга бурилиш 1930 йиллардаги совет тасвирий санъати учун хос бўлган. Совет санъатида мураккаб ижтимоий муаммолар, хато ва камчиликларни бекитиш тенденциялари кучайиб борган. Социалистик ва «буржуа» мафкуралар, дунёқарашларнинг яширин кураши бошланиб, усталардан ички «қайта қуриш»ни талаб этган. Социалистик реализм методига асосланган бадиий маданият ривожланиши йўллари тўғрисида барча рассомлар ҳам бир фикрда бўлмаган. Рассомларнинг аксарияти ўзига хос миллий санъат асарларини яратишни мақсад қилиб, индивидуал услубга эга бўлишга ҳаракат қилган. Негаки, замонавий ва тарихий мавзулардаги

тематик ишларда социалистик ўзгаришларни акс эттириш, портрет жанрини ривожлантириш, даврнинг доҳийлари ва қаҳрамонларини тасвирлаш талаби рассомларнинг қарашларига зид бўлган.

Ўз ижодида замонавий мавзулардан фойдаланган бир қатор рассомлар Ғарбий Европа санъатига қизиқишларини намоён этган. Бундай таъсирни А.Волков, О.Татевосян, Ў.Тансиқбоев, Н.Кашина, М.Курзин, П.Беньков, Н.Карахан, В.Маркова каби рассомларнинг ижодида кузатиш мумкин. 1932-1938 йилларда Ўзбекистонда рассомлар раҳбарлигидаги бадиий бригадалар фаолият кўрсатган. 1935 йилда Тошкентда А.Волков ва М.Курзин раҳбарлигида иккита асосий бригада мавжуд бўлган. А.Волков бригадаси вакиллари Ў.Тансиқбоев, Н.Карахан, А.Подковиров, П.Шёголевлар бўлиб, уларнинг ижоди авангард ва миллий анъаналарни уйғунлаштириш асосида ривожланган. Авангардга хос силлиқлиликни, ритмни амалий санъат намуналаридан: гиламлар, каштачилик ҳамда абр матоларида кўрдилар. Буларнинг натижасида рассомлар гуруҳи энг янги авангард оқимлари йўлидан кетди.

М.Курзин бригадаси рассомларидан Н.Кашина, М.Курзин, Е.Коровай, В.Уфимцевлар асосан футуризм, супрематизмда ижод этиб, бу оқимлар эса 1920 йиллар рус санъатига яқин бўлган. Биламизки, футуристлар ўтмишни тан олмаганлар ва ижодий услубларида Шарққа эътибор қаратмаганлар. Асосан ўша давр учун замонавий Ўзбекистонни тасвирлаганлар.

Самарқандда бу йилларда П.Беньков мактаби билан бир қаторда Е.Коровай, В.Еремян, Г.Никитинларнинг ижодий гуруҳи ўз концепцияларига эга бўлган. П.Беньков Ўзбекистонга ўзи билан импрессионизмга хос манераларни олиб келган. Қаттиқ мафкуравий босим ва соцреализмнинг қарор топиши бадиий вазиятни тамомила ўзгартириб юборган эди. Мавзувий режаларнинг талаб қилиниши ижодий қарашлари шаклланиб бўлган етук рассомларда ички қаршилик туғдирар эди. Битта кўрғазмадан кейингисигача бўлган давр ичида улар ўз қарашларини қайта кўриб чиқишга мажбур бўлган. Мазкур рассомларнинг ёрқин индивидуаллиги давлат мафкурасига зид кела бошлаган эди, чунки унинг энг муҳими – совет маданияти ғоявий таркибининг бирлиги асосида ривожланаётган санъатнинг тамойилларини ишлаб чиқиш ҳисобланган. Натижада, рассомлар республиканинг колхозлари ва турли қурилишларига бориб, ҳисобот кўрғазмаларини ўтказишга мажбур бўлган. Бундай тадбирларда ҳар доим социалистик санъат қандай бўлиши кераклиги ҳақида қизгин мунозаралар олиб борилган. Ушбу чоралар ҳокимият учун ижодий жараённи назорат қилишга имкон яратган.

Шунга қарамай, 1920–1930 йиллар рангтасвири Ўзбекистон замонавий тасвирий санъатининг миллий ўзига хослиги шаклланишида муҳим омил сифатида хизмат қилади. Услубий хилма-хиллик, Шарқ миллий меросига алоҳида эътиборни бетакрор тарзда ифодалаш, Шарқ ва Ғарб анъаналарининг ўзаро таъсири, бадиий жараёнлар билан ҳамоҳанглигини кўриш мумкин.

ХУЛОСА

Айтиб ўтилган рассомлар асарларини таққослаш ва кўриб чиқиш натижасида ўша давр рассомларининг ижодий изланишларида мақсадлилик, бетакрор индивидуаллик аҳамиятлидир. Табиийки, бу изланишлар энгил кечмади ва охир-оқибат ғалаба қозона олмади. Лекин шунга қарамай, замонавий рассомлар учун манба ҳисобланади. Музейлар тўплами эса рассомлар ижодига янги қараш орқали ўзбек санъати анъаналарининг нақадар кенглигини англаш имкониятини берди. Энг асосийси, ижодкорлар бугунги санъат учун Ғарб ва Шарқни қай тарзда ижодда бирлаштиришни намойиш этдилар.

Ўтган аср бошларидаги рангтасвир қисқа давр мобайнида яшаган ва гуллаган бўлса-да, унинг замонавий санъатимизга бўлган таъсирини кузатиб келмоқдамиз. 1930 йиллардаги сиёсий тузум нафақат рангтасвирга, балки барча санъат соҳаларига ўз таъсирини ўтказмай қолмади. Орадан бир неча ўн йилликлар, деярли бир аср ўтиши билан ўтган аср бошидаги санъат фалсафаси, унинг бадиий, ғоявий, шаклий ва бошқа жиҳатлари ўз кўринишини анча ўзгартирган, айрим ҳолларда сақлаган ҳолда бугунги рассомларимиз ижодида давом этмоқда. Ўтган аср боши санъатига мурожаатни асосан 1930 йиллардан кейин 1980 йилларда, орадан бир неча авлод вакиллари ўтгандан кейингина кузатамиз.

1990 йиллардан бошлаб, Ўзбекистон рангтасвиридаги янги тенденциялар: бир томондан, совет мафкураси рад этилиши бошқа томондан миллатнинг маънавий янгилаши шароитида шаклланди. Ўзгараётган иқтисодий-ижтимоий воқелик нафақат жамият ҳаётида, балки ижодкорлар онгида ўзига хос янгилашишлар имкониятини туғдирди. Ўзбекистон рангтасвирида эса миллий хусусият, азалий қадриятлар, қадимий маданий бойликлар, улуғ аجدодлар меросини чуқур ўрганиш билан тўлдириш борасидаги тажрибалар ўзига хос бадиий феномен бўлди. Ўтган аср бошида яратилган ноёб асарларнинг бугунги кундаги рангтасвирга таъсири, ўхшашлиги мазкур йиллардаги санъат бугунги кун санъатига боғлиқлигини кўплаб рассомлар ижодида бугунги кун ва тарихий давр дунёқарашларига мос, яъни ҳар бир давр ижодкори ўз дунёқараш ва давридан келиб чиқиб, асосан шаклий, услубий ва семантик ўхшашликларда бажармоқдалар. Мазкур давр санъати фалсафасига назар, усталар санъатига

бўлган қизиқиш, бугунги авлод ижодида тарихий санъатнинг ҳамоҳанглигини намоён этади. Тарихий-сиёсий ўзгаришлар, миллий ўз-ўзини англаш жараёнида бадиий меросга интилиш мақсадида ижодкорлар тасвирий санъатнинг авангард тенденцияларига, Шарқ эстетикасига мурожаат этиб, ҳиссиётларнинг талқини ва Шарқ оҳанглари фалсафий қатламларда ўрганиб, ифода этиб келмоқдалар.

Ўзбекистон музейларида сақланаётган 1920–1930 йилларга оид ва ҳанузгача оммага номаълум кўплаб асарлар 1920 йиллар Ўзбекистон тасвирий санъатида Ғарб модернизми, рус авангарди, Шарқ декоративизми йўналиш ва оқимлари таъсири остида ўзига хос «Ўзбек авангарди» феномени вужудга келганлигини таъкидлаш учун муҳим манба ҳисобланади. 1920–1930 йилларда Ўзбекистон тасвирий санъати икки туркумга бўлинган ҳолда, яъни Ғарб ва Шарқ санъати анъаналарини уйғунлаштириш билан бир қаторда, реализм ва импрессионизм йўналишлари асосидаги ўзига хос маҳаллий рангтасвирнинг толерантлиги тарихан қисқа бўлган давр кесимида вужудга келиб, Ўзбекистонда авангард тенденциялари худудий жиҳатдан марказдан йироқ бўлганлиги боис, «социалистик реализм» йўналиши 1928–1929 йилларда қарор топганига қарамай, деярли 1935 йилгача давом этди. «Ўзбек авангарди» анъаналари тасвирий ифода сифатида рангтасвир ва графика санъатига эстетик жиҳатдан таъсирини орадан деярли бир аср ўтишига қарамай, шиддат билан ривожланаётган бадиий жараёнларда кузатиб келмоқдамиз.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ахмедова Н. Живопись Центральной Азии XX века: традиции, самобытность, диалог. – Ташкент: 2004. – 205 с.
2. Горшенина С. Синяя птица Среднеазиатского авангарда. // Ижтимоий фикр. – Тошкент, 1998. – №1. – С. 125-138.
3. D Alimkulova - ACADEMICIA: An International Multidisciplinary ..., 2021
4. D Alimkulova PAINTING:CREATIVE SOURCE FOR CONTEMPORARI ART ACADEMICIA : An International Multidisciplinary Research Journal